

**MAVZU: Sotsiologiya fanining yuzaga
kelishi va taraqqiy etishi**

REJA:

- 1 Eramizdan avvalgi yunon faylasuflari (Aflotun, Arastu, Protagor) va Markaziy Osiyo mutafakkirlarining ijtimoiy qarashlari.
- 2. XIX – asr oxiri va XX asrning boshlarida sotsiologiyaning shakllanishi va rivojlantirilishi (O.Kont, G.Spenser, E.Dyurkgeym, M.Veber va boshqalar)
- 3. XX asr AQSh sotsiologiyasi.
- 4. Hozirgi sharoitda sotsiologiya fanining rivojlantirilishi

Eramizdan avvalgi yunon faylasuflari (Aflotun, Arastu, Protagor) va Markaziy Osiyo mutafakkirlarining ijtimoiy qarashlari.

- ▶ Ijtimoiy hayot rivojlanishi qonuniyatlarini o'rganishga qaratilgan ta'limotlar, qarashlar eramizdan avvalgi IV asrdayoq yunon faylasuflari Aflotun (eramizdan avvalgi 427-347 yil) ning “qonunlar”, “Davlat to'g'risida”, Arastu (eramizdan avvalgi 384-322 yil) ning “Siyosat to'g'risida”, “Metafizika”, “Etika”, Protagorning (eramizdan avvalgi 490-420 yil) “Haqiqat” kabi asarlarida yoritilgan.

- ▶ Abu Nasr Farobiy o'zining “Fozil shahar ahli qarashlari haqida kitob”, “Siyosat al – madaniya” kabi asarlarida Davlat va jamiyat masalalarida davlatni ijtimoiy tizimni boshqaruvchi tashkilot deb, uni muvaffaqiyatli boshqarish esa ko'p jihatdan davlat boshlig'i, hokimning xarakteriga, fazilatlariga bog'liq deb bilgan. “Fozil shahrining birinchi boshlig'i”, deb ta'kidlaydi Farobiy, – shu shahar aholisiga imomlik qiluvchi oqil kishi bo'lib, u tabiatan o'n ikkita hislat fazilatni o'zida birlashtirgan bo'lishi zarur:

Nozik farosatli, xotirasi yaxshi, zehnli, fikrini ravshan tushuntira oladigan bilim, ma'rifatga havasli bo'lishi shart;

Hokimning 4 muchali sog'lom bo'lib, o'ziga yuklangan vazifalarni oson bajarilishi lozim;

Tabiatan adolatparvar, iste'dod va jabr-zulmni yomon ko'ruvchi, sabotli, jur'atli, jasur bo'lishi, qo'rqqoqlik va xadiksirashlarga yo'l qo'ymasligi kabi xislatlar kiradi

Mol – dunyo ketidan quvmaydigan;

Taom eyishda, ichimlikda, ayollarga yaqinlik qilishda ochofat bo'lmasligi, o'zini tiya oladigan bo'lishi va haqiqatni sevadigan, yolg'on va yolg'onchilarni yomon ko'radigan, oliyhimmat bo'lishi, oliy ishlarga intilishi zarur;

Abu Rayhon Beruniy o'zining “qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Minerologiya”, “Hindiston” asarlarida ijtimoiy hayot masalalarini yoritgan.

Beruniy o'z davrining etnosotsiologi ham edi. “qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida turli xalqlar: forslar, yunonlar, yahudiylar, xristian molikiylar va xristian nasturiylar, majusiylar, sobitlar, budparast arablar, musulmon arablar, turklar to'g'risida qimmatli ma'lumotlar yozib qoldirgan

XIX asr oxiri XX asrning boshlarida sotsiologiyaning shakllanishi va rivojlantirilishi

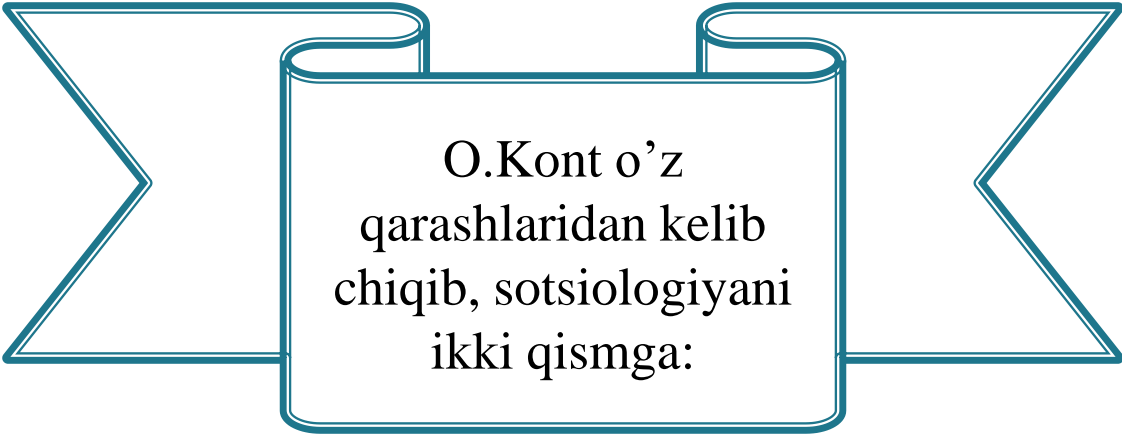
(O.Kont, G.Spenser, E.Dyurkgeym, M.Veber va boshqalar

- ▶ O.Kont tomonidan 1839 yilda “Pozitiv falsafa kursi” asarining uchinchi tomi nashr etilganligi natijasida, birinchi marotaba u jamiyatni ilmiy asosda o’rganish sifatida sotsiologiya terminini qo’lladi va bu sotsiologiyaning shakllanishi va rivojlanishiga olib keldi.

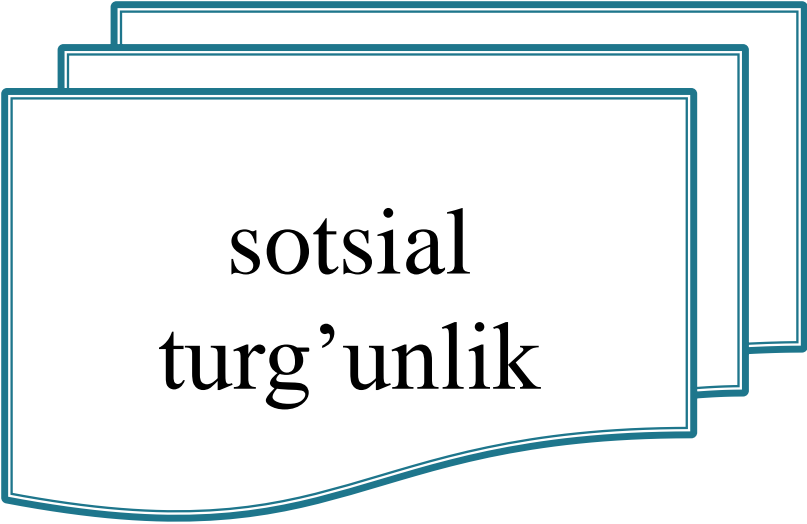
O.Kont tomonidan ta’riflangan insonning intellektual rivojlanishining uchta izchillik bosqichi: teologiyaga oid, metafizik va pozitivik haqidagi qonuni ushbu savolga javob berish uchun imkon beradi.

Birinchi, teologik bosqichda insonning g'ayritabiiy tushunchasi diniy tasavvurlar asosida qurilgan

Ikkinchi, metafizik bosqichda inson g'ayritabiiy kuchdan voz kechib, mavhum mohiyat sabab va boshqa falsafiy me'yorlar yordamida voqelikni tushuntirishga harakat qiladi. Ikkinchi bosqichning vazifasi tanqidiy, avvalgi tasavvurlarni vayron etib, u uchinchi mohiyatni ifodalashdan voz kechib, ular ustidan kuzatish bilan kifoyalanadi. Bir bosqichdan ikkinchisiga o'tish hamma fanlarda bir vaqtlarda bo'lmasada izchillik bilan amalga oshiriladi. Bu jarayon oddiydan murakkabga (yuqoridan quyiga) tamoyili asosida amalga oshiriladi

O.Kont o'z
qarashlaridan kelib
chiqib, sotsiologiyani
ikki qismga:

sotsial
turg'unlik

sotsial
jo'shqinlikka

G.Spenser jamiyatni tabiiy, eng avvalo biologik qonunlar asosida rivojlanuvi organizm sifatida qaragan. U jamiyatni jonli biologik organizmga o'xshatadi. Ushbu fikrni asoslash maqsadida u quyidagi dalillarni keltiradi:

- ❑ *Jonli organizm sifatida har qanday jamiyat ham o'sish va rivojlanish jarayonida o'z massasida ortib boradi;*
- ❑ *U va boshqalari murakkablashadi;*
- ❑ *Uning qismlarining tobora bir-biriga bog'liqligi kuchayib boradi;*
- ❑ *Uni tashkil etgan birliklar goho paydo bo'lib va yo'q bo'lib turishiga qaramay, bir butun holda yashashni davom ettiradi.*

- ▶ *Dyurkgeym “Sotsiologiya uslubi” nomli asarida* sotsiologiya sohasidagi jamiyat rivojlanishi nazariyalarini ishlab chiqishga e’tiborini qaratib, sotsial omillarni ilmiy tahlil etishga qaratilgan tavsilotlarni yaratish ustida shug’ullangan.

Sotsiologiya, - deb yozadi u, sotsial dalillar xaqidagi fan bo’lib, uning ostida siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy va boshqa g’oyalar, qoida va qadriyatlar yotadi. Dyurkgeym fikricha, sotsial voqealikning yakuniy sabablari bo’lib, amaliyotda ro’yobga oshiriladigan odamlarning g’oya va madaniy qadriyatlari hisoblanadi. Aynan ana shunda, u har qanday sotsial evolyutsiyaning manbai mavjudligini ko’radi. Bunda so’z jamoaviy ongni namoyon bo’lishi sifatidagi g’oyalar va ma’naviy qadriyatlar ustida boradi.

XX– asr AQSh sotsiologiyasi.

Empirik sotsiologiyaning vujudga kelishi “sotsial obrazlar” yoki “dalillarni tadqiq qilish” deb atalgan narsalarni e’lon qilishdan boshlangan edi.

Empirik sotsiologiya shakllanishining markazi Chikago universiteti bo’ldi (uni Chikago “hayot markazi” deb ham atashgan). Bu erda 20-30 yillarda empirik sotsiologiyaning yaqqol rivojlanishini ifodalovchi ko’p qirrali amaliy tadqiqotlar keng sur’atda amalga oshiriladi. Bu yo’nalishlar aniq holatlarda kishilar hayot faoliyatlarini mukammal tadqiq etishga qaratilgan edi.

60-yillarda AQSh nazariy sotsiologiyasi fenomenologik yo'nalishning kuchayganligi bilan xarakterlanadi. Fenomenologik sotsiologiyaning shakllanishi A.Shnetts nomi bilan bog'liq. O'z mohiyatiga ko'ra, fenomenologik sotsiologiya antipozitiv yo'nalishda bo'ldi. AQShda yana bir antipozitiv sotsiologik yo'nalish - simvolik interaktsionizm bo'lib, unga G.Blumer asos solgan. "Yangi sotsiologiya" nomi bilan atalgan uchinchi antipozitiv sotsiologik yo'nalish Ch.R.Mills nomi bilan bog'liq. Simvolik interaktsionizm, fenomenologik sotsiologiya, "yangi sotsiologiya", konflikt sotsiologiyasi, ijtimoiy ayirboshlash nazariyasi, neofunksionalizm va boshqa shu kabi nazariyalar – hozirgi zamon sotsiologiyasining asosiy yo'nalishlari hisoblanadi.

Hozirgi sharoitda sotsiologiya fanining rivojlantirilishi.

- ▶ Rossiyada sotsiologik g'oyalar umujahon sotsiologik fanining bir qismi sifatida rivojlangan. Tadqiqotchilar Rossiyada sotsiologik g'oyalar rivojlanishining 3 bosqichini ajratib ko'rsatadilar. Birinchi bosqich – XIX asr o'rtalaridan to 1918 yilgacha, ikkinchi bosqich – XX asr 20–yillari boshidan to 50–yillar oxirigacha; uchinchi, 60–yillar boshidan to bizning kunimizgacha

Birinchi bosqich, avvalo P.Lavrov (1828-1900) va N.M.Mixaylovskiy (1822-1904) lar kabi yirik sotsial mutafakkirlar faoliyati bilan bog'liq. Ular tomonidan rivojlantirilgan sotsial g'oyalar "sub'ektiv sotsiologiya" nomini olgan. Bunday yo'nalishdagi g'oya P.Lavrovning 1870 yildagi mashhur tarixiy xatida birinchi marta ta'riflab berilgan. "Sub'ektiv sotsiologiya" namoyondalari ijtimoiy taraqqiyot nazariyasini ishlab chiqishga e'tibor berdilar.

Ikkinchi bosqichda nazariy sotsiologiyaning rivojlanishi davom etdi. 1920-yillarda P.A.Sorokin "Sotsiologiya asoslari", 1922-yilda M.S.Solinskiyning "Odamlarning sotsial hayoti", 1922-yilda M.M.Xvostovning "Sotsiologiya asoslari asarlari", 1928-yilda N.A.Buxarinning "Tarixiy materializm nazariyasi" asarlari chop etildi. 1974-yildan boshlab ixtisoslashgan maxsus "Sotsiologik tadqiqotlar" jurnali chiqa boshladi. 1988-yildan boshlab Moskva, Leningrad, Sverdlovsk, Kiev universitetlarida sotsiologiya fakul'tetlari faoliyat ko'rsata boshladi.

Sovet tuzumi davrida tarixni materialistik tushunishga sinfiy va partiyaviy yondashishni absolyutlashtirish oqibatida umumsotsiologik qonuniyat mohiyatiga putur etkazildi. Jamiyat taraqqiyotni bir tomonlama bo'rtirib tushuntirish oqibati sub'ektivizmga, volyuntrizmga olib keldi. Sotsiologiya falsafa va boshqa ijtimoiy fanlar singari siyosatga bo'ysundirilib, uning xizmatkoriga aylantirildi. Sotsiologiyaning asosiy ijtimoiy vazifasi muayyan andozaga solingan, oldindan qat'iy belgilangan siyosiy buyurtmani bajarishdan iborat bo'lib qoldi. Mavjud mafkura doirasidan chiqish qat'iy ta'qiqlandi.